

Gwara regionu

Autor: Izabela Stapor

Gwary krakowskie – to gwary małopolskie (zob. dialekt małopolski). Od zachodu graniczą z dialektem śląskim, od północy z gwarami sieradzkimi, od wschodu z gwarami pogranicza Małopolski środkowej. Gwary krakowskie – w ujęciu S. Urbańczyka – funkcjonują na obszarze między Krakowem, Katowicami a Częstochową. Nieco inaczej zasięg gwar krakowskich określa Eugeniusz Pawłowski, który północną granicę gwary okolic Krakowa przesuwa na południe [mapa: M 261]. W ujęciu etnograficznym tereny te należały do Krakowiaków zachodnich (grupy etnograficznej, która zamieszkiwała tereny na zachód po rzekę Przemszę, na północy po Szczekociny, na wschód po Jędrzejów, Miechów, Proszowice, Koszyce i Bochnię, na południe po Myślenice, Kalwarię Zebrzydowską i Wadowice). Centrum zajmowanego obszaru był i jest Kraków [mapa M 264]. Gwary krakowskie zachowują obecnie bardzo mało cech gwarowych, co związane jest z sąsiedztwem Krakowa i innych dużych miast (większość mieszkańców pracuje w miastach) oraz z szybkim rozwojem regionu. Jak zaznaczył K. Nitsch, poza zachowaniem a ścieśnionego i i mazurzenia (...) język to bliski literackiemu (Nitsch 1923, 514). Gwary krakowskie zachowują typowe cechy dialektu małopolskiego (które jednak – ze względu na bliskość dużych miast – szybko zanikają) : 1. {tt}82|fonetyka międzywyrazowa udźwięczniająca{/tt}, np. juz musiała być słoma na podłodze {mmp3}S2680.mp3{/mmp3}, dziś na jutro {mmp3}S2681.mp3{/mmp3} = już musiała być słoma na podłodze, dziś na jutro, 2. {tt}149|mazurzenie{/tt}, np. zacyniło sie {mmp3}S2601.mp3{/mmp3}, snurki {mmp3}S2602.mp3{/mmp3}, kłoszycek {mmp3}S2603.mp3{/mmp3}, cy dziółcha cy chłopok {mmp3}S2604.mp3{/mmp3}, = zaczęniło się, sznurki, koszycek, czy dziółcha [dziewczyzna] czy chłopak; czasem sz > s > ś, np. przyśli {mmp3}S2679.mp3{/mmp3} = przyszli, 3. rozwój samogłosek ścieśnionych (pochylonych):

- {tt}223|samogłoska pochylona e{/tt} &arr; i/y, np. nazbirały {mmp3}S2605.mp3{/mmp3}, papiiry {mmp3}S2606.mp3{/mmp3}, sirpem {mmp3}S2607.mp3{/mmp3}, ubiranego {mmp3}S2608.mp3{/mmp3}, szyroko {mmp3}S2610.mp3{/mmp3}, bochynek {mmp3}S2611.mp3{/mmp3}, kapuste z grochym {mmp3}S2612.mp3{/mmp3}, = nazbierali, papiery, sierpem, ubieranego, szeroką, bochenek, kapustę z grochem;

- {tt}222|samogłoska pochylona á{/tt} &arr; o: zopaske {mmp3}S2614.mp3{/mmp3}, musioł {mmp3}S2615.mp3{/mmp3}, śpiwoł {mmp3}S2617.mp3{/mmp3}, z kwiotkami {mmp3}S2618.mp3{/mmp3} = zapaskę, musiał, śpiewał, z kwiatkami;

- {tt}224|samogłoska pochylona o{/tt} &arr; u: słóme {mmp3}S2619.mp3{/mmp3}, dóm w dóm {mmp3}S2620.mp3{/mmp3}, do kónca {mmp3}S2621.mp3{/mmp3}, kón sie dobrze {mmp3}S2622.mp3{/mmp3} = słome, dom w dom, do końca, koń się dobrze, 4. silne uproszczenia {tt}106|grup spółgłoskowych, m.in. trz > cz, strz > szcz, drz > dż{/tt}, czeba było {mmp3}S2623.mp3{/mmp3}, pode dżwiami {mmp3}S2624.mp3{/mmp3}, dżewnego {mmp3}S2625.mp3{/mmp3}, bożego dżewka {mmp3}S2626.mp3{/mmp3} = trzeba było, pod drzwiami, drzewnego, bożego drzewka, 5. uproszczenie grupy spółgłoskowej chł- > ch (zanik -ł-): chopok {mmp3}S2627.mp3{/mmp3}, chopy {mmp3}S2628.mp3{/mmp3} = chłopak, chłopcy, 6. rozwój {tt}231|samogłosek nosowych{/tt}:

- sam. nosowa -ę w wygłosie – tak jak w języku ogólnym – {tt}322|traci nosowość{/tt}, np. co sobote, zopaske = co sobotę, zapaskę; w śródgłosie ma wymowę rozłożoną -en-, -em- : świeńciły {mmp3}S2631.mp3{/mmp3} = święciły, czasem ścieśnioną do -yn-: wyngła {mmp3}S2632.mp3{/mmp3} = węgla; w czasownikach dochodzi do przejścia ę > -eł- > -en-, np: wziena {mmp3}S2633.mp3{/mmp3}, wszyscy jak zaczeni grać {mmp3}S2634.mp3{/mmp3} = wzięła, wszyscy jak zaczęli grać,

- sam. nosowa -ą ma wymowę rozłożoną -om-, -on np. tom palmom {mmp3}S2635.mp3{/mmp3}, przywionzane {mmp3}S2636.mp3{/mmp3}, do dziesionty cy przed dziesionto {mmp3}S2638.mp3{/mmp3} = tą palmą, przywiązane, do dziesiątej czy przed dziesiąta, często też ścieśnioną do -um, np. wiklinum {mmp3}S2639.mp3{/mmp3}, trumbce {mmp3}S2640.mp3{/mmp3} = wikliną, trąbce; w \$wygłosie\$ zdarzają się przykłady na {tt}322|zanik nosowości{/tt}, przez ą: z palmo {mmp3}S2641.mp3{/mmp3} = z palmą, 7. {tt}201|przejście wygłosowego -ch &arr; -k{/tt} (na zachodzie), np. płytkik {mmp3}S2642.mp3{/mmp3}, chodzili w takim {mmp3}S2643.mp3{/mmp3}, w jakik dołak {mmp3}S2644.mp3{/mmp3}, w tyk formach {mmp3}S2645.mp3{/mmp3}, we wiaderkak na nosidłak {mmp3}S2646.mp3{/mmp3} = płytkich, chodzili w takich, w jakich dołach, w tych formach, we wiaderkach na nosidłach, 8.

{tt}145|labializacja{/tt}:

- {tt}191|prelabializacja{/tt}, np. łobloc {mmp3}S2647.mp3{/mmp3}, łopolic {mmp3}S2648.mp3{/mmp3}, a na łobiod {mmp3}S2649.mp3{/mmp3} = oblać, opalić, a na obiad, - {tt}145|labializacja{/tt} śródgłosowa samogłoski o: kłoszycek {mmp3}S2650.mp3{/mmp3}, kłoszyk sie niesło {mmp3}S2651.mp3{/mmp3} = koszycek, koszyk się niesło, Do typowych cech dla gwar

krakowskich należy również brak r w przedrostku roz-, która jednak nie została poświadczona w zebranych materiale. Inne cechy zarejestrowane w gwarach krakowskich: - zastąpienie -'a, -'o przez -'e (występowanie form bez {tt}195|przegłosu{/tt}): kłoszy sie niesło {mmp3}S2652.mp3{/mmp3} = koszy się niosło, - {tt}283|szeroka wymowa grupy eN{/tt}, np: alegancko {mmp3}S2653.mp3{/mmp3} = elegancko, - występowanie {tt}250|twardego l{/tt} w grupie li (cecha charakterystyczna dla gwar mazowieckich, występująca również w gwarach z okolic Tarnowa, Sandomierza i w gwarze lasowskiej) : nazbirały w lesie {mmp3}S2654.mp3{/mmp3} = nazbierali w lesie, - uproszczenia grup spółgłoskowych, np. stażki {mmp3}S2637.mp3{/mmp3} = wstażki, - uproszczenia na skutek zaniku ł: do kościoa {mmp3}S2655.mp3{/mmp3} = do kościoła, - przejście dzi > d ({tt}46|depalatalizacja{/tt} głoski dź): idymy {mmp3}S2656.mp3{/mmp3} = idziemy, - występowanie {tt}206|przyimka{/tt} bez zamiast przez: bez całe dwa dni {mmp3}S2657.mp3{/mmp3} = przez całe dwa dni, - występowanie w {tt}175|D. lp rzeczowników{/tt} r. m. końcówki -a zamiast -u: do lasa {mmp3}S2658.mp3{/mmp3} = do lasu, - występowanie w D. lm. rzeczowników r. ż. końcówki -ów ({tt}319|wyrównania końcówek w formach fleksyjnych{/tt}): weszło siedem brytfannów {mmp3}S2659.mp3{/mmp3} = weszło siedem brytfann, - zachowanie dawnego czas. wielokrotnego krzykać: krzykali {mmp3}S2660.mp3{/mmp3} = pokrzykiwali, - występowanie liczby mnogiej w odniesieniu do starszych ({tt}183|pluralis maiestaticus{/tt}): babka tyle czasu byli [...] mieli {mmp3}S2661.mp3{/mmp3}, Garlińsko nieboszczka do samy śmierci chodzili {mmp3}S2662.mp3{/mmp3} = babka długi czas była [...] miała, Garlińska nieboszczka do samej śmierci chodziła, Cechy opisane powyżej realizowane są nieregularnie i z różnym stopniem intensywności. Większość z nich zanika pod wpływem języka literackiego (stąd też niewielka liczba przykładów). Nadal jednak zachowało się na południu Polski mnóstwo tzw. krakowskich regionalizmów. Słownictwo odnotowane w tekstach zawiera wiele wyrazów charakterystycznych dla gwar małopolskich. Jest to słownictwo dotyczące takich kręgów tematycznych jak:

- dom, kuchnia: kumora (komora, rodzaj spiżarni), skrobać, zimnioki skrobało {mmp3}S2664.mp3{/mmp3} (obierać, w tekście: ziemniaki), wyruszać dobrze {mmp3}S2665.mp3{/mmp3} (wyrobić dobrze np. ciasto), brytfanka, w brytfankach {mmp3}S2666.mp3{/mmp3} (forma do pieczenia), przetak {mmp3}S2667.mp3{/mmp3} (sito),
- gospodarstwo, praca na roli: pukoski (część wozu zakładana od święta), sirp (sierp, narzędzie do ścinania zboża), gadzina (bydło), powrósto {mmp3}S2668.mp3{/mmp3} (sznurek),
- ubiór: zopaska {mmp3}S2676.mp3{/mmp3}, fartuch (część ubioru zakładana na spódnicę), kiecka {mmp3}S2669.mp3{/mmp3} (spódnica), płocienka (koszula lniana), jesionka (chusta zakładana zimą),
- obyczaje: dziady, tych dziadów przerozmaitych {mmp3}S2670.mp3{/mmp3}, pośmięguście {mmp3}S2671.mp3{/mmp3}, śmigusznicy {mmp3}S2672.mp3{/mmp3} (przebierańcy chodzący po domach w Wielkanoc), palmerdyk (gwóźdź, na którym wieszano poświęcone palmy),
- rośliny: makówka, bazie, rozchodnik, ociepa (bukiet z kwatów, mały snopek),
- inne: dziółcha {mmp3}S2673.mp3{/mmp3} (dziewczyna), kwikać, kwikali {mmp3}S2674.mp3{/mmp3} (piszczeć, wydawać głośnie, cienkie odgłosy), pochytać, pochyтали {mmp3}S2675.mp3{/mmp3} (połapać), przerozmaity, tych dziadów przerozmaitych {mmp3}S2670.mp3{/mmp3} (przeróżny), tamok {mmp3}S2677.mp3{/mmp3} (tam), przy kraju {mmp3}S2678.mp3{/mmp3} (na skraju, na uboczu).